

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2022.17>**Н. Цибульник,**

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правоохоронної діяльності та поліцейстики
Харківського національного університету внутрішніх справ;
здобувач наукового ступеня доктора наук
кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Обравши європейський та північноатлантичний вектор розвитку, Україна стала на глобальний шлях переорієнтації свого конституційного ладу та державної політики. З метою здійснення таких змін протягом останніх років було проведено ряд реформ, прийнято численні нормативно-правові акти, здійснено безліч інших організаційно-правових заходів. Їх об'єктивний аналіз дозволяє стверджувати, що значний обсяг зобов'язань, взятих для переходу на євроатлантичний курс, вже знайшли своє практичне втілення у політичному житті України. При цьому ряд сфер суспільних відносин ще залишаються на рівні концептуальних положень, стратегічних проєктів та програм подальшого розвитку.

Особливими умовами, які, з однієї сторони, стали поштовхом до чіткого розуміння нашою країною свого національного вектору, та, з іншої сторони, значно ускладнюють, уповільнюють та роблять специфічним процес входження у європейську спільноту, є багаторічна ескалація військового конфлікту на сході України, що переросла у повномасштабну війну. Дані події не лише суттєво змінили політичний та суспільний стани у державі, але й стали певним каталізатором, який чітко окреслив необхідні та важливі для аналізу, оновлення та реалізації сфери

життя. Однією із таких сфер є сектор безпеки та оборони. Так, зокрема, у 2022 році вперше було встановлено рекордний обсяг фінансування даного сектору (5,95% ВВП), а Державний бюджет України на 2023 рік охарактеризовано як бюджет для перемоги з головним пріоритетом у вигляді оборони та безпеки країни, ресурс якого становитиме 18,2% ВВП [1].

Україна має доволі розгалужений склад сектору безпеки, через що для його ефективної роботи необхідна дієва взаємодія усіх його суб'єктів. Тому актуальним сьогодні для дослідження постає питання характеру механізмів та засобів співпраці між органами влади, військовими формуваннями, іншими силовими структурами та громадянським суспільством, що спільно забезпечують безпеку держави в умовах воєнного стану, а також особливості такої взаємодії крізь призму одночасного входження нашої країни у євроатлантичний простір.

Метою роботи є аналіз адміністративно-правових характеристик механізму взаємодії різних суб'єктів у секторі безпеки держави (органів державної влади, сил безпеки та оборони, правоохоронних органів, неурядових організацій, інститутів громадянського суспільства та населення). Крім цього, об'єктом дослідження є виявлення переваг та недо-

ліків у різних аспектах співпраці між різними структурами та інститутами, встановлення існуючих сфер, рівнів, галузей взаємодії у секторі безпеки та оборони, визначення особливостей співпраці національних органів та міжнародних інституцій у контексті євроінтеграційних процесів в Україні та забезпечення національної та міжнародної безпекової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доктрині різних теоретичним та практичним питанням сектору безпеки та оборони держави присвячено ряд праць та досліджень, серед яких на окрему увагу заслуговують роботи із комплексного аналізу окремих сфер безпекової політики держави (інформаційної, фінансової, воєнної, оборонної тощо). Крім цього, враховуючи перебування європейського права в окремому науковому полі, а також останні події в Україні, актуальною темою для дискусій між науковцями, правознавцями та військово-політичними діячами постало питання внутрішньої та зовнішньої взаємодії у секторі безпеки. Прикладами авторів, чиї дослідження присвячені вище окресленим темам, є Пономарьов С.П., Антонов В.О., Коропатнік І.М., Шевчук О.Р., Гончаренко Г.А., Александров В.М., Люх В.В., Кривошеев К.О., Мосейко А.Г., Шумчук В.В., Біленчук П. Д., Борисова Л. В., Павлютін Ю.М., Неклонський І.М., Тютюнник В.П., Перун Т.С., Горovenko В.К., Бондаренко К.В. та інші.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочинати аналіз адміністративно-правових характеристик механізму взаємодії у секторі безпеки держави, варто дослідити питання визначення та змістовного наповнення категоріального апарату даного сектору.

Законодавче визначення поняття «*сектор безпеки і оборони*» надано у Законі України «Про національну безпеку України» — це «система органів державної влади, Збройних

Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України» (п. 16 ч. 1 ст. 1) [2].

Тим не менш у колі науковців існує дискусія щодо необхідності виокремлення у якості самостійної складової категорію «сектор безпеки». Безумовно, основним критерієм розмежування безпеки та оборони виступає ступінь загрози охоронюваним державою суспільним відносинам, в результаті чого до першого поняття зазвичай відносять діяльність визначеного кола суб'єктів щодо гарантування та забезпечення безпеки особи, суспільства та держави. Так, наприклад, у широкому розумінні часто звертаються до визначення «сектору безпеки» як системи органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадськості, які реалізують державну політику у сфері забезпечення національної безпеки держави, або як сукупності інституцій та організацій, яким держава надала легітимізовану роль у використанні чи загрозі використанню примусової сили в суспільстві для протидії зовнішнім або внутрішнім загрозам держави та її громадян [3, с. 44]. У свою чергу, сфера оборони — це межі діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та органів військового управління, що здійснюється з метою підготовки держави, економіки, суспільства та сил оборони до відбиття збройної агресії проти Укра-

їни і гарантованого захисту її національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз [4, с. 18].

Отже, можна підкреслити певну єдність у науковому та державному напрямках розуміння секторів безпеки та оборони країни, де основоположним змістом виступає цілеспрямована діяльність політичних, силових та громадських структур, направлена на превентивний з однієї сторони та реактивний з іншої захист національних інтересів від різного роду загроз.

Однак, враховуюче усе вищезазначене, увагу варто звернути на інший важливий аспект у даному питанні: для досягнення рівня забезпечення державної безпеки передбачається обов'язкова взаємодія різних органів публічної влади. Про це свідчить виділення законодавцем у ЗУ «Про національну безпеку України» цілого ряду різних категорій служб, органів, структур, які у поєднанні являють собою склад відповідного сектору: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України та інші. Узагальнено Закон визначає чотири взаємопов'язані групи сектору безпеки та оборони: 1) сили безпеки; 2) сили оборони; 3) оборонно-промисловий комплекс; 4) громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки (ст. 12) [2].

Взаємодія публічних органів у даній сфері є чітко регламентованим процесом, враховуючи перебування даного сектору у просторі публічного адміністрування. Так, уся діяльність та співпраця сил безпеки, оборони та оборонно-промислового комплексу детально прописується у численних нормативно-правових актах, частина з яких має оновлений та актуальний характер в умовах сьогодення напрямку розвитку нашої країни. Прикладом можуть слугувати

як спеціальні акти, що характеризують діяльність публічних суб'єктів та їх взаємодію між собою (Закони України «Про Збройні сили України», «Про Службу безпеки України», «Про Ряду національної безпеки і оборони України», «Про Національну гвардію України», «Про Національну поліцію», «Про Державну прикордонну службу України», «Про розвідку» тощо), так і документи, змістом яких є регламентація в рамках загальної політики держави комплексної міжвідомчої взаємодії різних органів в актуальних та перспективних умовах ефективного забезпечення безпеки та оборони країни: Стратегічний оборонний бюлетень України, Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія забезпечення державної безпеки.

Позитивним при аналізі вищезазначених актів виступає тверда демонстрація Україною своїх намірів на переорієнтацію напрямку державної політики. Зокрема, Стратегічний оборонний бюлетень України визначає, з однієї сторони, чітку вертикаль управління у вигляді раціонального розподілу завдань, функцій, відповідальності, підпорядкованості та підзвітності, а з іншої – децентралізацію повноважень у вигляді можливості виявляти розумну ініціативу та самостійно ухвалювати рішення в рамках визначеної мети на всіх організаційних рівнях [5]. Прогресивними напрямками взаємодії органів влади, силових структур та громадських організацій у сфері забезпечення безпеки держави оперує також нова Стратегія національної безпеки України. До таких векторів розвитку можна віднести: створення ефективної системи стійкості критичної інфраструктури, заснованої на державно-приватному партнерстві; поширення практичних знань щодо подолання наслідків надзвичайних ситуацій шляхом дієвої координації органів сектору безпеки

і оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства і населення; створення системи стратегічних комунікацій з метою розвитку інклюзивного політичного діалогу; завершення процесу децентралізації та формування спроможних об'єднаних територіальних громад; запровадження національного сектору кібербезпеки з міцною системою координації його суб'єктів [6].

Отже, можна стверджувати, що в Україні на сьогодні механізм взаємодії органів державної влади, у тому числі сил безпеки та оборони, з іншими публічними утвореннями перейшов зі стадії формування до практичної реалізації регламентованих напрямків діяльності. Про це свідчать як очевидні трансформації у діяльності різних органів публічного адміністрування, направлені на відносну незалежність, прозорість та цифровізацію, а також статистичні дані щодо покращення показників злочинності у державі, зниження рівня корупційних складових в органах, так і більш масштабні та актуальні зрушення оборонного сектору країни у вигляді успішної відсічі збройної агресії.

Окремою темою для дослідження є питання розмежування повноважень у секторі безпеки між органами влади на місцях та органами місцевого самоврядування. Незважаючи на зазначені вище успішні процеси децентралізації та вже досягнуті етапи формування спроможних об'єднаних територіальних громад, деякі аспекти взаємодії даних гілок влади все ще залишаються проблематичними. Наприклад, ще декілька років тому у проектах стратегій та концепцій управління місцевим і регіональним розвитком зверталась увага на те, що залишається неврегульованою проблема розмежування повноважень між органами виконавчої влади на місцях та органами місцевого самоврядування, між органами

місцевого самоврядування різного територіального рівня та забезпечення виконання делегованих повноважень, що постійно призводить до виникнення конфліктних ситуацій під час вирішення питань місцевого значення [7, с. 71].

Аналізуючи діючу на сьогодні Державну стратегію регіонального розвитку на 2021–2027 роки, можна звернути увагу на такі положення, як «прискорення економічного зростання регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності», «побудова культури партнерства та співробітництва, орієнтованої на взаємодію громадян та публічних інституцій щодо розвитку», «перехід до територіально спрямованої політики розвитку на основі стимулювання використання власного потенціалу територій, надання підтримки окремим територіям», «відновлення та розбудова територій, структурна перебудова економік регіонів, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» (*тобто маються на увазі саме східні регіони*), «забезпечення розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади шляхом внесення змін до законодавства», «побудова системи ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування різних рівнів, спрямованої на комплексний розвиток територій регіонів та територіальних громад» [8].

Враховуючи дані цілі, а також аналіз законодавства про місцеве самоврядування та місцеві органи державної влади, можна зробити висновок, що основна увага державної політики поки що спрямована в основному на формування розвинутих територіальних громад та забезпечення самостійності та ефективності у їх діяльності. Що стосується питання співпраці та розмежування повноважень між представниками влади та місцевими органами у сфері безпеки та особливо в умовах дії різних адміністративно-правових режимів, то на разі така

взаємодія є декларативною ціллю, а заплановані у стратегіях зміни у Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації» за останні роки стосувались виключно соціальних, екологічних та економічних питань. Тому необхідним вбачається приведення у відповідність законодавства про місцеве самоврядування та місцеві органи влади закладеним цілям у згаданих вище концепціях, стратегіях, планах щодо вдосконалення взаємодії та координації дій між суб'єктами сектору безпеки й оборони, а саме закріплення норм про конкретні механізми співпраці місцевих державних адміністрацій та місцевого самоврядування та про сфери розподілу повноважень між ними для забезпечення безпеки в умовах дії особливих правових режимів.

Крім цього, увагу привертає неактуальний характер завдань щодо державного управління місцевим розвитком, який не враховує діючий сьогодні у країні режим воєнного стану, а також не забезпечує у достатній мірі взаємодію органів влади та місцевого самоврядування в умовах реальної загрози національній безпеці. Наприклад, дещо спірними видаються положення щодо одночасної діяльності під час дії воєнного стану військових адміністрацій та місцевого самоврядування. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації (ч. 1 ст. 4) [9]. Указом Президента України № 68/2022 було утворено 24 обласні

та Київську міську, а також районні військові адміністрації для виконання відповідних завдань. Однак за період дії воєнного стану на всій території держави простежується ряд практичних недоліків закріплених у даному Законі норм щодо взаємодії військових адміністрацій та місцевих органів.

Зокрема, найбільш дискусійним є питання надмірної концентрації важелів влади в руках начальників військових адміністрацій, що потенційно може призвести до узурпації повноважень місцевого самоврядування. Свідченням цього є законодавчо закріплені можливості районних та обласних військових адміністрацій здійснювати додаткові повноваження відповідних районних та обласних рад у разі не скликання останніх (затвердження бюджетів, управління об'єктами спільної власності територіальних громад, встановлення посиленої охорони важливих об'єктів національної економіки тощо). У даному випадку певною прогалиною виступає відсутність процедури та моменту набуття відповідних повноважень військовими адміністраціями, що є ризиком, по-перше, ситуації двовладдя у випадку подальшого скликання сесій рад та початку виконання ними даних своїх функцій, по-друге, ситуації фактичного безвладдя, коли начальники військових адміністрацій не зможуть виконувати додаткові повноваження через очікування офіційного підтвердження факту нескликання сесії ради.

Що стосується виконання повноважень місцевого самоврядування військовими адміністраціями населених пунктів, то вбачається необхідним уточнення у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» положення, відповідно до якого виключно у разі нездійснення повноважень або прийняття рішень з порушеннями закону будь-яким суб'єктом місцевого самоврядування територіальної громади може бути ініційоване питання щодо здійснення раніше утвореною військовою адміністрацією населеного

пункту повноважень відповідної ради, її виконавчого комітету та голови. В усіх інших випадках на рівні села, селища, міста мають діяти одночасно та узгоджено місцеве самоврядування (для забезпечення інтересів громади, у тому числі, в умовах війни) та військова адміністрація (для здійснення заходів правового режиму воєнного стану).

Якщо взаємодія між собою органів державної влади, військових формувань, інших оборонно-промислових структур є більш зрозумілою з точки зору наявного адміністративно-правового регулювання підвідомчості, підзвітності, контролю, нагляду та керування, то цікавим для дослідження постає питання механізму співпраці сил безпеки та громадянського суспільства.

З приводу цього необхідним постає визначення доцільності та мети взаємодії таких суб'єктів. Зокрема, заслуговує на увагу точка зору, відповідно до якої не безпосереднє забезпечення безпеки є основним завданням спільної роботи сил оборони та безпеки з громадськими інститутами, а їх належне функціонування та розвиток у різних умовах та за наявності різного рівня загроз у країні. Зокрема, якщо головною діяльністю збройних сил є забезпечення захисту держави, громадянського суспільства в цілому від загроз ззовні, а в разі потреби – відсіч збройної агресії, то метою громадськості має залишатись забезпечення безпечного розвитку та задоволення власних потреб в умовах вільного розвитку особистості та впливу на напрями розвитку держави у відповідності до викликів сучасності [10, с. 11]. Тому цілком логічно можна погодитись, що ефективна взаємодія даних суб'єктів задля забезпечення безпеки держави стає можливою за умови пріоритетного слідування завданням, обумовлених власною сферою діяльності.

Надаючи адміністративно-правову характеристику механізмам такої

взаємодії, можна виокремити пануючі у доктрині наступні її форми: правотворча, правозастосовна, контрольна, захист прав і свобод людини і громадянина. Кожна з цих форм має ряд засобів та методів її реалізації, серед яких важливе місце посідають ті, що спрямовані на забезпечення безпеки та оборони у державі. Наприклад, правотворчий напрямок взаємодії передбачає здійснення консультацій з громадськістю щодо актуальних сфер суспільного життя, для яких є доцільним правове врегулювання та залучення силових структур, а також проведення громадських експертиз проектів нормативно-правових актів, що стосуються діяльності сил безпеки та оборони.

Правозастосовна форма взаємодії найяскравіше простежується в умовах збройного конфлікту та воєнного стану на території України, оскільки за таких обставин активно відбувається співпраця сил оборони та громадськості шляхом спільного надання допомоги населенню в районі ведення бойових дій, організації культурно-масових, гуманітарних та соціально-виховних заходів. Так, за останні роки значно активізувалась державна політика підтримки та розвитку волонтерських рухів у країні у вигляді створення різних платформ, метою яких є координація дій волонтерів щодо забезпечення потреб збройних сил [11], формування рад волонтерів у якості структурних підрозділів місцевих органів [12], об'єднання спільних дій українських та міжнародних волонтерських рухів [13].

Що стосується контрольної форми взаємодії, то вона розкривається у проведенні моніторингів різних видів діяльності суб'єктів влади, залученні громадян до колегіальних органів при проведенні процесуальних дій, реалізації концепції інтегрованої організації діяльності правоохоронних органів, побудованої на засадах партнерства, а також у різносторонніх та постійних дослідженнях щодо

актуального стану відношення населення до влади. Аналізуючи останній механізм, можна виявити прогресуючий стан довіри громадськості до силових структур нашої держави: за результатами соціологічного опитування восени 2022 року найбільшим рівнем довіри (96%) з боку українців володіли саме Збройні сили України, що не лише перевищує більше ніж на 20% показник 2020 року, але і є найбільшим відсотком серед аналогічних даних в інших країнах [14].

Захист прав та свобод людини та громадянина відображається на взаємодії у секторі безпеки держави не лише крізь призму основного призначення сил безпеки та оборони. Важливим у даній сфері постає і зворотне питання – правовий захист службовців та їх сімей. Основна проблематика полягає у тому, що відповідна діяльність на сьогодні законодавчо визначена у якості виключної функції держави (ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), однак світова практика доводить, що права та законні інтереси військових, правоохоронців, інших службовців можуть бути об'єктом діяльності інститутів громадянського суспільства.

Наприклад, цікавим для аналізу є досвід створення центрів цивільно-військового співробітництва, який було започатковано у США наприкінці 20 століття та запроваджено на нормативному рівні у діяльності НАТО на початку 21 століття. Дані центри являють собою організаційну основу для діалогу між представниками збройних формувань, політичних органів, місцевої влади та неурядових суб'єктів з місцевим населенням з метою виявлення актуальних для вирішення питань гуманітарного значення та координації спільних зусиль. Особливістю даних центрів є високий ступінь децентралізації та самоорганізації, а також особлива увага їх діяльності на зонах ведення бойових дій [15, с. 273]. Показово, що з самого

початку ряд країн запровадило у своїх системах відповідні інститути цивільно-військового співробітництва (Данія, Німеччина, Нідерланди, Польща тощо). Україна також не стала виключенням: при Генеральному штабі Збройних сил України діє структурний підрозділ – Управління цивільно-військового співробітництва (J9), – основними завданнями якого є організація взаємодії з об'єктами цивільного середовища, заходів щодо захисту цивільного населення та координація гуманітарної діяльності [16]. Однак на відміну від національної моделі, концепція НАТО та європейських держав передбачає такий режим роботи сил безпеки та оборони, за якого основна увага зосереджується на комплексній підтримці, довірі та допомозі з боку населення, оскільки характер сучасних конфліктів вимагає не лише їх вирішення військовим класичним шляхом.

Важливим при адміністративно-правовому аналізі механізмів взаємодії у секторі безпеки держави є розуміння категорії «сектор безпеки» як інтегрального за своєю природою явища. Багато науковців погоджуються з тим, що дане поняття включає в себе наступні структурні елементи: 1) об'єкт; 2) суб'єкт; 3) межі (об'єктивна складова частина); 4) загрози різного характеру, націлені на порушення безпеки (суб'єктивна складова частина); 5) стратегічне прогнозування й моделювання можливих потенційних загроз та викликів, як зовнішніх, так і внутрішніх (інформаційне забезпечення й детальний опис комплексу завдань та адміністративно-правових заходів, спрямованих на реалізацію основної мети безпеки держави) [17, с. 154-155].

Досліджуючи такий елемент, як межі сектору безпеки (відповідні сфери діяльності сил безпеки та оборони), розкривається уся різноспрямованість існуючих у країні зв'язків між різними суб'єктами. До таких сфер належить зовнішньо- та вну-

трішньополітична, безпека державного кордону, митна, економічна, соціальна, військова, гуманітарна, науково-технологічна, фінансова, екологічна, інформаційна, цивільна тощо. У зв'язку з тим, що у будь-якій з цих сфер суспільних відносин існують як реальні, так і потенційні загрози (наприклад, посягання на територіальну цілісність, втручання у внутрішні справи держави з боку міжнародних суб'єктів, воєнні конфлікти не міжнародного характеру (усередині країни), наявність корупційної складової у політичному житті, діяльність злочинних угруповань тощо), необхідним постає питання не лише інституційної взаємодії органів влади, силових структур та неурядових формувань, а й міжвідомчих та галузевих зв'язків між ними.

Розглядаючи дане положення на прикладі деяких сфер державного життя, можна звернути увагу на адміністративно-правове регулювання фінансової безпеки держави. По-перше, варто зазначити, що її існування передбачає належне функціонування різних суб'єктів фінансово-правових відносин у державі щодо забезпечення стабільної та розвинутої національної фінансової системи, постійного зростання та покращення рівня та якості життя громадян, стійкості до різного роду (реальних, потенцій, внутрішніх, зовнішніх тощо) загроз. По-друге, як і в усіх інших сферах механізми забезпечення фінансової безпеки практично можуть застосовуватись лише при обов'язковій динаміці та співпраці певних суб'єктів. Основна увага у правовому регулюванні на разі зосереджена на центральних органах державної влади (Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Міністерство економіки України, Державна податкова служба України), а також правоохоронних органах та їх підрозділах, за якими спеціалізоване законодавство (переважно на рівні підзаконних нормативно-правових актів) закрі-

плює основні повноваження та сфери взаємодії у питанні забезпечення фінансової безпеки держави (Департамент захисту економіки Національної поліції України, Департамент контррозвідального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки СБУ, Національне антикорупційне бюро України тощо).

Однак аналіз нормативної бази змушує погодитись із думкою деяких вчених, що на разі питання комплексної та безпосередньо зовнішньої взаємодії суб'єктів забезпечення фінансової безпеки держави з іншими органами влади, зокрема, силовими структурами, а також окремо з інститутами громадянського суспільства, є фрагментарно врегульованим та зосередженим на загальних положеннях такого співробітництва, яке в результаті має більш декларативний характер. Наприклад, вдалими для запозичення у цьому питанні вбачається досвід європейських держав щодо координаційного співробітництва правоохоронних органів у сфері фінансової безпеки країни. Так, у Норвегії діє єдиний орган, який відповідає за регулювання та забезпечення фінансової безпеки у державі та об'єднує у собі Центральний банк, податкове, митне управління, прокуратуру, поліцейські органи, – Центр фінансової експертизи [18, с. 134-135]. Така практика стала свідченням того, що у конкретній сфері державної політики можлива та необхідна взаємодія органів різних рівнів та галузей, адже в результаті їх спільних дій, з однієї сторони, та професійної діяльності в межах власної безпосередньої компетенції, з іншої сторони, гарантується новий якісний рівень загальної національної безпеки.

Не можна не відмітити позитивний шлях у даному питанні в Україні. Починаючи з 2021 року, почав діяти єдиний центральний орган виконавчої влади, який виконує завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки

держави, – Бюро економічної безпеки України (ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про Бюро економічної безпеки України» [19]). Показово, що даний орган, замінивши собою невластиві іншим публічним суб'єктам функції, фактично став єдиним центром у відповідній сфері національної безпеки, який має чіткі лінії взаємодії з іншими органами влади. Крім цього, для здійснення громадського контролю за діяльністю Бюро економічної безпеки та налагодження ефективної взаємодії з громадськістю діє Рада громадського контролю при даному органі [20]. Дане положення, безумовно, свідчить про позитивні зрушення у взаємодії правоохоронних органів та громадян у сфері забезпечення фінансової та економічної безпеки. Однак поки що така співпраця має виключно правозастосовний та контрольний характер, а тому питання безпосереднього діалогу, інтегрованої та партнерської роботи залишається відкритим.

Цікавою для дослідження може послугувати й сфера інформаційної безпеки держави, враховуючи певну специфіку природи її об'єкту. Першочергово варто звернути увагу на конструктивне визначення поняття «механізм забезпечення інформаційної безпеки», під яким розуміють регламентовану законодавством діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на охорону та захист інформаційної сфери особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз й удосконалення заходів інформаційної протидії та боротьби [21, с. 56]. Можна погодитись з тією думкою, що безпосередньо у даному секторі безпеки особливу та надважливу роль сьогодні відіграють саме неурядові органи та громадські інститути. Пов'язано це з тим, що, з одного боку, діяльність публічних суб'єктів в інформаційній сфері часто має обмежений або з високим рівнем захищеності характер, що, у свою чергу, залишає певний простір для плюралізму у діяль-

ності приватних осіб. З іншого боку, динамічний розвиток інформаційних технологій та можливість залучення у них великої кількості інвестицій обумовлюють певний ступінь автономності саме недержавних суб'єктів (суб'єктів господарювання, громадських організацій тощо) у формулюванні цілей, визначенні критеріїв і шляхів їх досягнення, фінансуванні та вирішенні інших питань у процесі забезпечення інформаційної безпеки [22, с. 59]. Звідси пояснюється той факт, що сектор інформаційної безпеки держави не лише забезпечується різномірною та неоднорідною системою виконавців, але й характеризується відсутністю єдиного центру управління та правового регулювання інформаційної політики.

Однак необхідно підкреслити, що такий характер взаємодії, за якого активна роль у забезпеченні безпеки належить саме громадянському суспільству, має гармонійне поєднання із діяльністю спеціалізованих підрозділів у складі сил безпеки і оборони, повноваження яких зосереджені на просторі кібербезпеки та цифрової трансформації держави (Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки СБУ, Департамент кіберполіції Національної поліції України, Директорат політик цифровізації, цифрового розвитку, цифрових трансформацій і кібербезпеки у сфері оборони Міністерства оборони України, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, оперативно-технічні та інформаційно-аналітичні підрозділи Служби зовнішньої розвідки України). Наголошуємо на тому, що напрямки кібербезпеки та цифрової трансформації наразі є вкрай прогресуючими в Україні, що свідчить не лише про гідний рівень розвитку у порівнянні з провідними країнами світу, але й про вагомий вплив на забезпечення національної безпеки у цілому.

Завершуючи розглядуване дослідження глобальним виміром, не

можна не зазначити про зовнішньополітичний аспект взаємодії у секторі безпеки держави. Мова тут переважно йде про процеси, які Україна обрала для себе у якості пріоритетних напрямків зміни та розвитку державної моделі управління, – євроінтеграційний та євроатлантичний курси. Хоча, безумовно, співпраця нашої держави з іншими суб'єктами міжнародного права охоплює значно більше коло відносин та сфер партнерської діяльності.

Про необхідність виходу за рамки внутрішньодержавних механізмів забезпечення національної безпеки наголошено у багатьох нормативно-правових актах, починаючи від Основного Закону, закінчуючи прийнятими концепціями, стратегіями, програмами розвитку. Наприклад, у Стратегії воєнної безпеки України чітко проголошено, що «взаємодія в процесі всеохоплюючої оборони України вимагає координації заходів, що здійснюються в державі під час підготовки до збройного захисту та захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту проти України, під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій, із заходами, що вживаються для підтримки України інституціями Європейського Союзу, Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та їх державами-членами, іншими державами та міжнародними організаціями» [23].

Сьогодні питання саме такої взаємодії, що охоплює заходи із підтримки нашої країни міжнародними інституціями, зокрема ЄС та НАТО, є вкрай актуальним в умовах початку повномасштабної війни. Так, мільярди євро вже були виділені Україні у вигляді екстреної макрофінансової підтримки з метою забезпечення бюджетної, економічної, соціальної та гуманітарної стійкості. Сюди ж входять і заходи військового характеру на допомогу українським силам безпеки та оборони з боку Європейського фонду миру (фонду, створеного для фінан-

сування військових та оборонних питань у сфері зовнішньої політики та політики безпеки, у тому числі для інших країн, що не є членами ЄС).

В результаті цього доволі яскраво почали простежуватись стрімка активізація та прискорення входження України у європейську та північноатлантичну спільноту. Зокрема, однією з історичних подій стало надання Україні статусу кандидата в члени ЄС 23 червня 2022 року. Передумовою цього рішення став Висновок Європейської Комісії щодо заявки на членство в ЄС від України, у якому було з-поміж іншого визначено, що наша держава має гарний рівень відповідності та узгодженості зі Спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки ЄС (Common Foreign and Security Policy). Так, Україна була частиною операції «EU NAVFOR ATALANTA» (протипіратська військово-морська операція), неодноразово брала участь у бойових групах (Battle Groups) з 2011 по 2022 рік, активно готувалась до місії EUFOR Althea (місія з нагляду за військовим виконанням Дейтонської угоди в Боснії). Однак ще існує ряд питань, вирішення яких посилить подальшу співпрацю України та ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики. Зокрема, Європейська Комісія наголосила на необхідності термінового виконання зобов'язання щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду [24, р. 19].

На нашу думку, акцент сьогодні варто зробити й на тому, що, враховуючи воєнно-політичні реалії, європейська спільнота зі своєї сторони вже набагато більше стала зацікавленою у зміцненні союзу з Україною та створенні з нею спільного політичного, економічного та безпекового простору. Така позиція почала підтверджуватись конкретними практичними діями з боку ЄС на відміну від суто декларативних положень, які мали місце ще декілька років тому.

Однак зміна військової ситуації та політичної обстановки загалом у світі потребують відповідного коригування умов партнерства та вступу України до Союзу у певних сферах взятих зобов'язань. Зокрема, оновленню підлягає взаємодія у питаннях кризових ситуацій, розвідки, оборонної промисловості, протидії кіберзлочинності, корупції, тероризму, сепаратизму тощо. Одними із пропозицій такого коригування можуть слугувати активізація обміну даними між національними силами безпеки та оборони та європейськими агентствами, розробка заходів із спільного визначення загроз з метою реалізації більш вдосконалих заходів з їх попереднього виявлення та подальшої координації діяльності для їх подальшого усунення.

Наприклад, статистика доводить, що останніми роками значно збільшився попит європейських держав на українську військово-оборонну промисловість: якщо до 2014 року лише 3% європейських країн складали структуру експорту з України озброєння та військової техніки, то станом на 2020 рік даний показник зріс до 19%. У зв'язку з цим національний оборонно-промисловий комплекс отримав реальний шанс перетворитися на побудований за європейськими стандартами, привабливий для інвесторів сектор економіки, що розвивається швидкими темпами [25, с. 27]. Перспективним шляхом для досягнення цієї цілі є участь українських виробників у проектах PESCO (Permanent Structured Cooperation), яка відкриє доступ до фінансових ресурсів, оперативної взаємодії з військовими структурами держав-членів ЄС, новітніх технологій та ринків збуту. Але поки що дозволу Ради ЄС на приєднання України до даного проекту видано не було, що, безумовно, є гальмуючим чинником у виробленні спільної з Європою безпекової політики.

Таким чином, можна простежити прийняття європейською спільнотою того факту, що інтеграція з Україною

є не лише одностороннім процесом з метою політичної та економічної співпраці, але й вагомим інтересом безпосередньо для ЄС, зокрема, щодо створення єдиного безпекового простору. Задля цього вимагається спільна взаємодія обох сторін: для України важливо акцентувати увагу на всіх потенційних викликах та загрозах, що можуть виникнути як на основі воєнних дій, так і в рамках зовнішньої політики з іншими суб'єктами заради національних інтересів; ЄС, у свою чергу, необхідно запроваджувати більш активні кроки назустріч інтеграції та виконанню Україною взятих на себе зобов'язань за міжнародними угодами шляхом подальшої різноаспектної підтримки нашої держави.

Висновки. На основі проведеного вище аналізу можна зробити висновок, що організаційно-правова система України сьогодні дозволяє реалізовувати широкий спектр механізмів та заходів взаємодії різних органів, структур та інститутів при спільному забезпеченні національної безпеки. Безумовно, такий стан досягається завдяки глобальній переорієнтації державної політики у європейському напрямку шляхом запровадження в українській правовій системі успішного досвіду адміністративного управління, внутрішньої та зовнішньої співпраці, сучасних методів партнерства, а також загальних принципів та засад конституційного ладу та правосвідомості населення на прикладі передових європейських країн.

Однак об'єктивна специфіка України у вигляді концентрації усіх правових та організаційних ресурсів на військовій обстановці у державі змушує приділяти детальну увагу сектору безпеки та оборони, який має одночасно відповідати вимогам Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС та ефективно виконувати свої завдання щодо відсічі збройної агресії в умовах повномасштабної війни.

Тому сьогодні простежуються ряд позитивних та негативних аспектів у роботі даного сектору. З однієї сторони, варто підкреслити, по-перше, чіткий перехід від суто декларативних положень до практичних заходів з реалізації стратегій та програм розвитку у європейському та північноатлантичному напрямках; по-друге, впевнений підхід влади до регламентації та організації комплексного підходу до взаємодії усіх органів та недержавних утворень у різних сферах безпеки держави; по-третє, свідоме прагнення інститутів громадянського суспільства та населення ставати активними учасниками державно-політичного життя, що особливо підкріплюється різноспрямованою допомогою з їх сторони в умовах воєнних дій; по-четверте, перехід України на якісно новий рівень міжнародної співпраці та інтеграції у європейську спільноту, за якої така взаємодія перейшла з одностороннього порядку до прагнення ЄС розробляти спільний з нашою державою безпековий простір.

Однак серед наявних досі недоліків сектору національної безпеки можна виокремити наступні: відсутність у законодавстві про місцеве самоврядування та місцеві органи влади норм щодо конкретних механізмів співпраці та сфер розподілу повноважень між їх суб'єктами у питаннях забезпечення безпеки в умовах дії особливих правових режимів (у тому числі необхідність уточнення положень та внесення відповідних змін у нормативно-правові акти щодо одночасної діяльності під час дії воєнного стану тимчасових державних органів та місцевого самоврядування), неповна або суто декларативна регламентація деяких аспектів взаємодії військових сил та правоохоронних органів з громадськістю, недостатньо розвинуті механізми координації та комплексної співпраці в рамках певної сфери безпеки держави різногалузевих публічних органів, невідповідність правової основи міжнародної співпраці та євро-

інтеграції України сучасним подіям та змінам у військово-політичній обстановці в рамках ЄС, які переорієнтувались на спільний безпековий простір.

У статті актуалізовано питання характеру та механізмів співпраці між різними суб'єктами у секторі безпеки держави в умовах дії особливих правових режимів, а також ознак такої взаємодії крізь призму входження нашої країни у євроатлантичний простір. Для цього у роботі проведено аналіз адміністративно-правових норм щодо спільної та узгодженої діяльності органів влади, військових формувань, інших силових структур та громадянського суспільства, що спільно забезпечують безпеку держави, встановлено існуючі сфери, рівні, галузі взаємодії у секторі безпеки та оборони, визначено особливості співпраці національних органів та міжнародних інституцій у контексті євроінтеграційних процесів в Україні.

В результаті проведеного у статті дослідження встановлено, що у національному законодавстві виділено ряд різних категорій служб, органів, структур, які у поєднанні являють собою склад сектору безпеки та оборони та лише у взаємодії здатні ефективно забезпечувати національну безпеку. Взаємодія правоохоронних, виконавчих органів, силових структур у даній сфері є чітко регламентованим процесом, враховуючи перебування даного сектору у просторі публічного адміністрування. Крім цього, визначено, що актуальні та прогресивні напрямки їх співпраці закріплені у багатьох діючих стратегіях, концепціях, планах розвитку держави. Певні недоліки у правовому регулюванні стосуються узгодженої діяльності місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування в умовах дії особливих правових режимів.

Зокрема, потребує законодавчих змін та уточнень питання розмежування повноважень між військовими адміністраціями та місцевим самоврядуванням за умови їх одночасної роботи під час дії воєнного стану. Позитивні тенденції та особливості простежуються у механізмах співпраці сил безпеки та громадянського суспільства. Встановлено чотири форми такої взаємодії (правотворча, правозастосовна, контрольна, захист прав і свобод людини і громадянина), кожна з яких має ряд власних засобів та методів забезпечення безпеки та оборони. Також визначено таку категорію, як «межі сектору безпеки», у зв'язку з чим існує безліч міжвідомчих та галузевих зв'язків між публічними та непублічними суб'єктами у різних сферах безпеки країни. На прикладі аналізу деяких сфер безпеки держави виявлено досвід України запозичення у європейських країн практики координаційного співробітництва правоохоронних органів у сфері фінансової безпеки країни, а також відзначено важливу роль громадських інститутів для забезпечення інформаційної безпеки. Окрему увагу у статті зосереджено на зовнішньополітичному аспекті взаємодії у секторі безпеки держави. Встановлено, що в умовах початку повномасштабної війни в Україні значно прискорюється процес входження нашої держави у європейську та північноатлантичну спільноту (через що також потребують певного оновлення умови такого входження), а також чітко простежується двостороння зацікавленість ЄС та України у створенні єдиного безпечного простору.

На основі проведеного у роботі аналізу зроблено висновок, що в умовах дії особливих адміністративно-правових режимів в Україні правове регулювання та практична реалізація завдань сектору

безпеки та оборони потребують особливої уваги. В результаті автором виокремлено як позитивні, так і негативні аспекти взаємодії у сфері безпеки держави різних суб'єктів, а також запропоновано особисте бачення шляхів їх вирішення.

Ключові слова: сектор безпеки та оборони, механізми та засоби взаємодії, суб'єкти забезпечення національної безпеки, сфери безпеки держави, адміністративно-правові режими.

Tsybulnyk N. Administrative and legal characteristics of the interaction mechanism in the state security sector

The article updates the issue of the character and mechanisms of cooperation between different subjects in the state security sector under the conditions of special legal regimes, as well as signs of such cooperation through the prism of our country's entry into the Euro-Atlantic space. To this end, the work analyzed the administrative and legal norms regarding the joint and coordinated activities of authorities, military formations, other power structures and civil society, which jointly ensure the security of the state, established the existing spheres, levels, areas of cooperation in the security and defense sector, identified specifics cooperation of national authorities and international institutions in the context of European integration processes in Ukraine.

As a result of the research carried out in the article, it was established that a number of different categories of services, bodies, and structures have been identified in the national legislation, which together represent the security and defense sector and can only effectively ensure national security through interaction. The interaction of law enforcement, executive bodies, and security forces in this area is a clearly regulated

process, taking into account the presence of this sector in the space of public administration. In addition, it was determined that the current and progressive directions of their cooperation are fixed in many current strategies, concepts, and development plans of the state. Certain deficiencies in legal regulation relate to the coordinated activities of local authorities and local self-government bodies under special legal regimes. In particular, the issue of demarcation of powers between military administrations and local self-government, provided that they work simultaneously during martial law, requires legislative changes and clarifications. Positive trends and features can be traced in the mechanisms of cooperation between security forces and civil society. Four forms of such interaction have been established (law-making, law-enforcement, control, protection of human and citizen rights and freedoms), each of which has a number of its own means and methods of ensuring security and defense. A category called "security sector boundaries" is also defined, in connection with which there are many interdepartmental and sectoral connections between public and non-public actors in various spheres of the country's security. On the example of the analysis of some spheres of state security, the experience of Ukraine in borrowing from European countries the practice of coordination cooperation of law enforcement agencies in the field of financial security of the country was revealed, and the important role of public institutions in ensuring information security was also noted. Particular attention in the article is focused on the foreign policy aspect of interaction in the state security sector. It has been established that in the conditions of the start of a full-scale war in Ukraine, the process of

our country's entry into the European and North Atlantic communities is significantly accelerated (which is why the conditions for such entry also require some updating), and the bilateral interest of the EU and Ukraine in creating a single security space is clearly visible.

On the basis of the analysis carried out in the work, it was concluded that under the conditions of special administrative and legal regimes in Ukraine, legal regulation and practical implementation of the tasks of the security and defense sector require special attention. As a result, the author emphasized both positive and negative aspects of interaction in the field of state security of various subjects, and also offered a personal vision of ways to solve them.

Key words: security and defense sector, mechanisms and methods of interaction, subjects of ensuring national security, spheres of state security, administrative and legal regimes.

Література

1. Національна безпека та оборона – головний пріоритет державного бюджету на 2023 рік. Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України. 07 листопада 2022 року. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/229977.html>
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Гончаренко Г.А. Управління сектором безпеки: поняття та сутність. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». 2020. Т. 31 (70). № 2. Ч. 2. С. 40–45.
4. Тютюнник В.П., Горовенко В.К. Законодавство у сфері оборони України: стан, проблеми та шляхи реформування. Наука і оборона. 2018. № 1. С. 18–22.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента

України від 17.09.2021 № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text>

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#top>

7. Буглак Ю. Проблеми розмежування повноважень між органами виконавчої влади і місцевого самоврядування в Україні. Підприємництво, господарство і право. № 11. 2018. С. 70-75.

8. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#top>

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. Ст. 250.

10. Оновлена доктрина публічного адміністрування у секторі безпеки і оборони України : колективна монографія / І. М. Коропатнік, Н. П. Христинченко, І. М. Шопіна, М. В. Ковалів та ін. Львів: СПЛОМ. 2021. 480 с.

11. Міноборони спільно з YouControl запустили платформу для оперативної допомоги ЗСУ. Міністерство оборони України: офіційний веб сайт. 12 березня 2022 року. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2022/03/12/minoboroni-spilno-z-youcontrol-zapustili-platformi-dlya-operativnoi-dopomogi-zsu/>

12. Сформовано концепцію Ради волонтерів Чернігівщини. Чернігівська обласна військова адміністрація: офіційний сайт. 9 грудня 2022 року. URL: <https://www.cg.gov.ua/index.php?id=465837&tp=page>

13. Волонтерська Платформа об'єднала 400 тисяч українців довкола допомоги Україні під час війни. UNICEF. Україна. 11 липня 2022 року. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/volunteer-hub-helps-400000-ukrainians-make-difference>

14. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень-жовтень 2022р.). Разумков центр. 28 жовтня 2022 року. URL: <https://razumkov.org>

[org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r](https://razumkov.org)

15. Коропатнік І.М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України: дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук: 12.00.07 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ. 2016. 519 с.

16. Управління цивільно-військового співробітництва (І9). Міністерство оборони України: офіційний веб сайт. 21 травня 2021 року. URL: [https://www.mil.gov.ua/ministry/strukturalnogo-shtabu/upravlinnya-civilno-vijskovogo-spirobitnicstva-\(i9\).html](https://www.mil.gov.ua/ministry/strukturalnogo-shtabu/upravlinnya-civilno-vijskovogo-spirobitnicstva-(i9).html)

17. Цибульник Н.Ю. Деякі питання сектора безпеки України як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Право і суспільство. № 1. 2021. С. 151-157.

18. Лях В.В. Адміністративно-правові засади оптимізації діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансової безпеки держави: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя. 2021. 204 с.

19. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. Відомості Верховної Ради. 2021. № 23. Ст. 197.

20. Питання Ради громадського контролю при Бюро економічної безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 № 872. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2021-n#n16>

21. Шемчук В.В. Механізм забезпечення інформаційної безпеки держави: теоретично-методологічні основи. Філософські та методологічні проблеми права. 2019. № 1 (17). С. 51-59.

22. Онопрієнко С.Г. Проблеми інформаційної безпеки взаємодії суб'єктів публічного адміністрування з громадськістю. Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 21 груд. 2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. 136 с.

23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента

України від 25.03.2021 № 121/2021.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#top>

24. *Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Communication from The Commission to The European Parliament, The European Council and The Council. Brussels, 17.6.2022.* URL: [https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.](https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf)

[eu/system/files/2022-06/Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf](https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf)

25. *Партнерство Україна – ЄС у безпековій сфері: сучасний стан і перспективи:* за ред. О. Мельник, М. Пашкова, Л. Полякова, М. Сунгуровського. Центр Разумкова. Київ, 2021. 70 с. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/БЕЗПЕКОВЕ%20ПАРТНЕРСТВО%20УКРАЇНА-ЄС.pdf>

